

Detlef Brandes

V PŘÍPADĚ POCHYBNOSTI PRO DEMOKRACII:
ČESKOSLOVENŠTÍ A NĚMEČTÍ SOCIÁLNÍ
DEMOKRATÉ V ČESKOSLOVENSKU 1918-1938

Osnova

1. Prehistorie

- Založení státu
- Rozchod s komunisty
- 2. Rekonstrukce strany
- Diskuse o programu
- Vnitřní struktura
- Přidružené organizace
- Hospodářská a politická krize státu
- Shrnutí

PREHISTORIE

V roce 1911, v posledních volbách před první světovou válkou, získali němečtí sociální demokraté v Čechách více než 40% německých hlasů. Jejich české soudruhy volilo 36% českých voličů, tzv „národní socialisty“ podpořilo 10% českých voličů.

Prehistorie

Od léta 1917 se stále více českých politiků od monarchie distancovalo, mezi nimi i mnoho sociálních demokratů, kteří vystupovali nacionálněji. Národní socialisté vyslovovali radikálnější socialistické požadavky a nazývali se „čeští socialisté“.

Založení státu

Československá sociálně demokratická strana dělnická vznikla na svém 12. sjezdu v prosinci 1918. Přihlásila se ke spolupráci na upevňování mladého československého státu pod podmínkou, že společně s měšťanskými stranami provedou „nejnutnější sociální reformy“.

Založení státu

Trvala na „principu zespolečenšťování výrobních sil“ a požadovala pro nejbližší období „vyvlastnění velkostatkářů, dolů a velkých průmyslových závodů“. Vyvlastnění půdy a její rozdělení nájemcům mělo nastat okamžitě, vyvlastnění průmyslových závodů teprve po uklidnění situace.

Založení státu

Do předsednictva strany byla zvolena polovina zastánců levice a polovina zastánců pravice.

Kompromisem skončil i celý sjezd. Delegáti zazpívali stání hymnu „Kde domov můj“ i „Píseň práce“.

Založení státu

Československá sociálně demokratická strana dělnická (ČSDSD) se s výjimkou let 1926-29 podílela na vytváření všech prvorepublikových vlád. Vzhledem k roztržitosti politického spektra bylo nutné sestavovat vládní koalice z pěti a více stran, proto se moc od roku 1920 přesouvala na koaliční výbor.

Založení státu

Ten formuloval všechny politické cíle, takže žádný z vládních návrhů zákona nebyl nikdy odmítnut. Z opoziční strany v habsburské monarchii se stala strana státoprávní.

Založení státu

Rovněž němečtí sociální demokraté se začlenili, ovšem do německé národní fronty. Na konci října 1918 vyhlásili ve Vídni společně s jinými stranami Čech a Moravy připojení německy osídlených území k republice Německé Rakousko. Němečtí sociální demokraté pod vedením Josefa Seligera se zasazovali až do června 1919 o odtržení území s převahou německého obyvatelstva od Československa (B. 96f.).

Založení státu

Vyzvali ke generální stávce 4. března 1919, v den ustavující schůze rakouského Národního shromáždění. Na tento den svolali masová shromáždění za národní sebeurčení, při nichž bylo 54 německých demonstrantů zastřeleno. Pod tlakem průběhu pařížských mírových jednání se ale „Německá sociálnědemokratická strana dělnická v ČSR“ na svém ustavujícím sjezdu v září 1919 spokojila s požadavkem, aby se ČSR stala národnostním státem s oddělenými národními teritorii a národními vládami.

Založení státu

V listopadu 1919 byl podle Klause Zeßnera (s. 151n.) Seliger ochoten spokojit se s národně kulturní autonomií. V akčním programu navrženém Josefem Seligererem, Ludwigem Czechem a Karlem Kreibichem strana požadovala neodkladnou socializaci hospodářství. Seliger tento postoj potvrdil i ve svém projevu v Poslanecké sněmovně. Výroba a přerozdělování statků je „možné jen na principu socialismu“(tamtéž, s. 148n.).

Rozchod s komunisty

Českoslovenští sociální demokraté se zmíněnými socialisty prosadili ve vládě osmihodinovou pracovní dobu, podporu v nezaměstnanosti, reformu zdravotního pojištění, podporu výstavby bytů a ochranu nájemníků. Přesto levicové křídlo v čele s předválečným předsedou Bohumírem Šmeralem vládní spolupráci odmítlo.

Rozchod s komunisty

Sociálně demokratická pravice zaměřená na reformy a střed dominovaly v parlamentu, na ministerstvech a dalších úřadech, zatímco levice ovládla stranický tisk. V únoru 1920 uveřejnil její orgán Sociální demokrat své cíle: opuštění koalice, co nejrychlejší socializaci, diktaturu proletariátu, rozpuštění armády a vyzbrojení proletariátu, přistoupení ke Komunistické internacionále. Přesto se vedení sociální demokracie zdráhalo zakročít. V parlamentních volbách v dubnu 1920 získala sociální demokracie více než čtvrtinu všech mandátů.

Rozchod s komunisty

Teprve v červenci 1920 demokratická pravice a střed očividně pochopily nebezpečí, jež představoval připravovaný sjezd strany, Nebot' nejméně dvě třetiny delegátů se při své volbě vyjádřily pro přistoupení ke Komunistické internacionále a chystaly se pravděpodobně pravicové vedení strany sesadit. Na svolané konferenci se vedení strany rozhodlo zahájit boj: sociální demokracie chce převzít moc demokratickou cestou.

Rozchod s komunisty

V parlamentních volbách v dubnu 1920 získala sociální demokracie více než čtvrtinu všech mandátů. Teprve v červenci 1920 demokratická pravice a střed očividně pochopily nebezpečí, jež představoval připravovaný sjezd strany, Nebot' nejméně dvě třetiny delegátů se při své volbě vyjádřily pro přistoupení ke Komunistické internacionále a chystaly se pravděpodobně pravicové vedení strany sesadit.

Rozchod s komunisty

Na svolané konferenci se vedení strany rozhodlo zahájit boj: sociální demokracie chce převzít moc demokratickou cestou. Varuje před anarcho-komunistickými metodami, které ohrožují republiku i proletariát. Když se levice přihlásila k 21 podmínkám Kominterny, rozhodla se sociálně-demokratická pravice odvolat své ministry z vlády, aby si uvolnila ruce pro vnitrostranický boj. Prohlásila, že levice svým komunistickým programem už ze strany vystoupila. Zároveň odložila plánovaný 13. sjezd, protože se právem obávala, že by na něm levice získala většinu.

Rozchod s komunisty

V reakci na to levice pod Šmeralovým vedením prohlásila dosavadní vedení sociální demokracie za sezazené a svolala sjezd na původní termín 25. září. Mezitím zastánci levice obsadili pražský Lidový dům, kde sídlila i redakce jejich orgánu Právo lidu. Sjezdu, svolaného levicí, se zúčastnily téměř dvě třetiny zvolených delegátů. Nazývali se úmyslně dál Československá sociálně demokratická strana dělnická s dodatkem levice, aby ukázali, že navazují na tradice strany, nezvolili si název Komunistická strana, jak si to přála Kominternu.

Rozchod s komunisty

- Šmeral přednesl umírněnou řeč: pro převzetí moci doba ještě nedozrála; strana neohrožuje stát, jen chce rozbít stávající koalici. Neboť Šmeral nechtěl své příznivce zaskočit příliš rychlými kroky. Většina delegátů z řad dělnictva, ale jen 22 ze 74 poslanců se rozhodlo pro levici. Na Slovensku získala levice na souběžně konaném sjezdu dokonce 117 ze 128 hlasů (Pe. 1260).

Rozchod s komunisty

Širší vedení strany, nejvyšší orgán mezi sjezdy, sjezd levice neuznalo a Šmerala a dalších 15 soudruhů ze strany vyloučilo. Na svůj alternativní sjezd 26. listopadu 1920 pozvala jen ty delegáty, kteří se zavázali, že nebudou hlasovat pro 21 podmínek Komunistické internacionály. Jejich vůdci obhajovali konstruktivní vládní politiku sociální demokracie, bez níž by nebylo možné vybudovat Československo.

Rozchod s komunisty

Delegace Odborového sdružení referovala o negativních dojmech z cesty po sovětském Rusku. O komunismu nemůže být v Rusku řeč, prohlásil delegát Pollach. „To je hřbitov. To je pustina“. Veřejné mínění je tam potlačováno, závodní rady existují jen na papíře. (Pe. 1264f.). Situace strany po odchodu komunistů byla neuspokojivá. V Praze byli její vůdci „téměř osamoceni“. „Veškerá mládež odešla s levicí,“ píše Ferdinand Peroutka.

Rozchod s komunisty

Silnou pozici ČSDSD uhájila na Plzeňsku a Ostravsku. Při všech akcích musela ovšem žádat o ochranu policie, což dělnictvo zrovna důvěrou nenaplňovalo. Sice stále ještě disponovala většinou mandátů v parlamentu, ale bylo jasné, že při příštích volbách velkou část z nich ztratí ve prospěch levice. Pražský okresní soud jim však potvrdil vlastnictví Dělnického domu, na což reagovala levice vyhlášením generální stávky.

Rozchod s komunisty

Poté, co vláda v nejneklidnějších okresech vyhlásila výjimečný stav, byla generální stávka po třech dnech v koncích. V roce 1921 byla úřednická vláda vystřídána zase vládou politickou, do níž sociální demokracie znovu vyslala tři ministry.

Rozchod s komunisty

Menší otřesy způsobil odchod komunistů u německých sociálních demokratů (DSAP). V parlamentních volbách v dubnu 1920 získali 40% německých hlasů. I v DSAP se levice vyslovila pro připojení ke Kominterně. Na sjezdu v říjnu 1920 došlo k ostrému konfliktu mezi oběma křídly, který ovšem vyhrála se dvěma třetinami hlasů pravice.

Rozchod s komunisty

Odlišné poměry v obou sociálních demokraciích vyplynuly patrně z toho, že DSAP jako opoziční strana nebyla politicky poznamenána kompromisy s vládními mešťanskými stranami. Krátce po zmíněné generální stávce vedení strany levici, především libereckou krajskou organizaci, ze strany vyloučilo. Na podzim 1921 se nakonec obě levicová křídla jednotlivých národností sloučily a vytvořily KSČ.

2. Rekonstrukce strany

Počet členů DSAP klesl po rozštěpení strany na polovinu, konkrétně na 60.000. Vedle liberecké skupiny ztratila strana i „veškerou mládež“ (W.) Z řad poslanců však přešli ke KSČ jen tři, mezi nimi Karl Kreibich. Ve volbách v roce 1925 získala DSAP jen 17 mandátů oproti dřívějším 31. Na počátku 20. let nastoupili na místa zemřelých vůdců – Josefa Seligera a Karla Čermaka – Ludwig Czech jako předseda a Siegrfried Taub jako generální sekretář (Zentralsekretär). Weiser zdůrazňuje kontinuitu a vnitřní semknutost stranických špiček (W. 41).

2. Rekonstrukce strany

Rozštěpením ztratila československá sociální demokracie dokonce dvě třetiny svých členů. V parlamentních volbách v roce 1925 ztratila 45 mandátů, z nichž 41 připadlo komunistům. Od rozštěpení strany už z jejich řad nevyšel žádný předseda vlády. V druhé polovině dvacátých let přispěl hospodářský vzestup k uvolnění ve vztahu mezi národnostmi, ale i mezi sociálními vrstvami, z čehož těžila i sociální demokracie.

2. Rekonstrukce strany

Kromě toho mohla strana z opozice v letech 1926-29 lépe kritizovat zákony „panské koalice“ – agrární cla, kongruu, nedemokratické poměry zemského zřízení. Vyloučení strany z vládní koalice umožnilo sblížení s ostatními sociálnědemokratickými stranami ve státě. Do konce dvacátých let vzrostl počet členů na 80.000 (Se. 866). Na Mezinárodním socialistickém kongresu v Marseille v roce 1925 vystoupily obě strany společně, odborové organizace obou stran vytvořily v roce 1927 společný koordinační orgán (K. 53).

2. Rekonstrukce strany

Na teplickém 6. sjezdu navrhl Czech vytvoření nadnárodního socialistického akčního výboru. Na začátku roku 1928 se konala z podnětu českoslov. sociální demokracie na Smíchově první a jediná společná konference obou sociálních demokracií (So.1355f.). Přijala „Manifest společného kongresu“. Obě sociálnědemokratické strany vyšly z voleb v roce 1929 posíleny. V českých zemích se dostala ČSDSD na první a KSČ na páté místo.

2. Rekonstrukce strany

Rovněž DSAP volby posílily. Při vstupu do vlády v roce 1929 netrvala DSAP na ústupcích pro německou menšinu, ale alespoň ČSDSD zahrnula do svého programu na rok 1930 požadavek kulturní autonomie pro národnostní menšiny (S. 26f.). Czech se stal ministrem sociální péče a usiloval především o prodloužení doby podpory v nezaměstnanosti a o zavedení potravinových lístků pro nepojištěné nezaměstnané. Opakovaně, již po volební porážce v roce 1929 byl Czech kritizován, že se téměř neangažoval v národnostní otázce a jen minimálně ve stranické práci (B1, S. 413f.).

Diskuse o programu

Ve svých programových prohlášeních v letech 1924 až 1928 se českoslovenští sociální demokraté upínali stále k cíli „socialistického“, příp. „sociálního kolektivismu“, jenž se měl uplatňovat pomocí nikoli pouze státního, nýbrž i družstevního vlastnictví. Sjezd strany v září 1930 odhlasoval nakonec nové „Principiální prohlášení“ a „Akční program“ místo programu strany.

Diskuse o programu

Základem jejich programu je, jak se v programu praví, moderně chápaný marxismus, demokratický a etický socialismus. Sociální demokracie se hlásí k ČSR a k demokracii. Národohospodář Josef Macek vypracoval pod vlivem autorů budoucího New Deal „Program hospodářského oživení“. V roce 1933 se jeho základní myšlenky promítly do vzniku odpovídající platformy a do rezoluce 17. sjezdu.

Diskuse o programu

Mladá generace kolem časopisu „Arbeiterbildung“ se přihlásila o slovo v „Memorandum sedmnácti“.

Východisko z hospodářské krize viděla v socialistickém plánování hospodářství. Stejným směrem se orientoval návrh akčního programu navrženého „Dělnickou akademií“. Hledal společný základ, který by mohl být přijatelný pro široké vrstvy společnosti.

Diskuse o programu

Zatímco česká sociální demokracie po rozchodu s komunisty cílevědomě směřovala politicky do středu a tento trend opatrně vyjádřila i v novém programu, nebyla DSAP schopna svůj ortodoxně marxistický program z roku 1901 nové situaci přizpůsobit. Nejlepší mozky sociální demokracie v Čechách to táhlo do Rakouska. V praktické činnosti se strana orientovala na sociální péči a národnostní otázku zanedbávala.

Diskuse o programu

Na 9. sjezdu v roce 1932 se hlasitě ozvali kritici zkostnatělého vedení strany. Kasta funkcionářů se odcizila členstvu, v hospodářských a národnostních otázkách nedosáhla žádného pokroku. Měla by opustit vládní koalici. Byla ustavena programová komise, která ovšem nakonec nikdy nezasedala (B2, S. 312f.). Bachstein poukázal na to, že v Brně vznikla „Sozialistische Aktion“, která se ve svém akčním programu dožadovala vytvoření široké fronty dělníků, drobných rolníků a nižších měšťanských vrstev a vybudování hospodářské a sociální komory nezávislé na aktuální legislativě.

Diskuse o programu

Úspěšnou kampaň s velkými demonstracemi za zkrácení pracovní doby a dorovnání mezd na úroveň osmihodinové pracovní doby a za státní investice v sociálně nejohroženějších oblastech vedení strany diskvalifikovalo tím, že podporovalo vládní politiku, místo aby z vlády vystoupilo nebo se od ní alespoň distancovalo (B2, S. 317f.). Teprve po katastrofální porážce v parlamentních volbách v roce 1935 si Jaksch požadavky brněnské opoziční skupiny „Sozialistische Aktion“, požadující modernizaci stranického programu, přivlastnil, ale Czech je nadále blokoval (B1, S. 416f.).

VNITŘNÍ STRUKTURA

- Ústřední orgány ČSDSD tvořilo předsednictvo, ústřední výkonný výbor, širší vedení strany a sjezd strany. Podobně byla strana strukturovaná i na regionální a místní úrovni. Thomas Weiser zdůrazňuje silnou personální kontinuitu ve vedení strany, příp. její odříznutost od obyčejných členů. Tato tendence byla podporována tím, že více funkcionářů bylo v roce 1930 z titulu své funkce prohlášeno za členy předsednictva strany, ať už se jednalo o předsedy sociálnědemokratických frakcí, odborů či svazu mládeže. Vnitrostranická demokracie nebyla dostatečně rozvinutá: stranické špičky na čele s Antonínem Hamplem ovládly stranu, především prostřednictvím stranických sekretariátů, stěžuje si Jiří Horák.

VNITŘNÍ STRUKTURA

Podobné poměry vládly v německé straně. Podněty, které měly za cíl posílit kontrolní mechanismy i vůči vedení strany, aby se i členové, kteří nezískali poslanecký mandát, dostávali do stranických grémií, nedocházelo ke zdvojování funkcí v předsednictvu strany a ve vládě, byly většinou zavrhovány, a to i se zdůvodněním, že jen členové parlamentu mají dráhu zdarma. Přesto do předsednictva strany a výkonného výboru noví – většinou mladí – přicházeli, konstatuje Wieser.

PŘIDRUŽENÉ ORGANIZACE

Sociálnědemokratické svazy byly zastoupeny ve stranických grémiích na všech úrovních, a měly proto velký vliv. Nejdůležitější byly odbory s téměř 750.000 členů v roce 1937, množství, které souviselo se zavedením „gentského systému“ v roce 1925. Německý odborový svaz vytvořil v roce 1927 společně s českými kolegy ústředí, v jehož předsednictvu byli zástupci obou odborů.

PŘIDRUŽENÉ ORGANIZACE

Sociálnědemokratické svazy mládeže utrpěly po odštěpení komunistů velké ztráty a zůstaly navzdory početnímu růstu v průběhu dvacátých let se svými zhruba 10.000 členy nedostatečně silné. Lépe na tom byly sportovní svazy obou stran. Měly asi 142.000, příp. 55.000 členů, kteří po nástupu nacistů k moci společně organizovaly „dělnické olympiády“. Vychovávaly i k brannosti a pečovatelským aktivitám.

PŘIDRUŽENÉ ORGANIZACE

Podle počtu členů a jejich hospodářského významu hrála důležitou roli družstva nejrůznějšího zaměření, často i s vlastními výrobními závody. K tomu přistupovaly četné profesní svazy. Intelektuálním centrem československé sociální demokracie byla „Dělnická akademie“. Organizovala především kulturní pořady a vydávala měsíčník. Podílela se na pomocných organizacích pro španělskou republiku v roce 1938 uveřejnila antifašistický manifest „Věrní zůstaneme“, který podepsalo 1,5 Mil. lidí. Německé straně taková organizace chyběla.

HOSPODÁŘSKÁ A POLITICKÁ KRIZE STÁTU

V roce 1932 požadovali sociální demokraté, národní socialisté a lidovci účinnější státní opatření proti hospodářské krizi. Prosadili zvýšení státních dávek pro nezaměstnané na trojnásobek. Na základě osudu soudruhů v Německu a v Rakousku sociální demokraté došli k závěru, že se nesmí nechat vypudit z vlády, aby měšťanské strany nesklouzly doprava. Ve volbách v roce 1935 československá sociální demokracie uhájila svou pozici, zatímco její němečtí soudruzi dvě pětiny svých voličů ztratili.

HOSPODÁŘSKÁ A POLITICKÁ KRIZE STÁTU

Z nezdaru činili mnozí soudruzi odpovědnou aktivistickou politiku své strany, která vládě nedostatečně připomínala, že v pohraničních oblastech byla nezaměstnanost výrazně vyšší než ve zbytku republiky a že zde obyvatelé marně čekali na nějaké ústupky vůči své národnosti, Stranický vůdce Czech se upjal na své funkce a prosadil ve straně, aby němečtí sociální demokraté navzdory porážce zůstali loyální k demokratickému Československu a neopustili vládní koalici, Tehdy byl zvolen místopředsedou energický Wenzel Jaksch, který se stal iniciátorem tzv. Mladého aktivismu (Jungaktivismus)

HOSPODÁŘSKÁ A POLITICKÁ KRIZE STÁTU

Pod heslem o „národním socialismu“ chtěl získat celý národ pro „národní pracovní souručenství“ zaměřené proti nacistům. Vládě spolu s dalšími dvěma zbylými německými demokratickými stranami předložili národnostní a politické požadavky. Místo aby na tyto skromné požadavky přistoupila a připravila příslušné návrhy zákonů, odpověděla vláda souhlasným, ale nekonkrétním prohlášením.

HOSPODÁŘSKÁ A POLITICKÁ KRIZE STÁTU

Teprve po anchlussu Rakouska a pod českým tlakem Czech z postu ministra a předsedy strany ustoupil.

Navzdory beznadějnosti situace se sociálnědemokratické milice „Republikanische Wehr“ podílely na ochraně hranic a při mobilizaci 23. září 1938 se sociální demokraté dobrovolně hlásili do služby. Obě strany podporovaly politické uprchlíky z Německa a později i z Rakouska.

SHRNUTÍ

Sociální demokraté vsadili navzdory svému marxistickému programu na reformní vnitřní politiku a na silnou stranickou organizační strukturu. Bránili demokratickou strukturu státu proti vnitropolitickým a zahraničním nepřátelům. Od rozchodu s komunisty ztratili své čelné postavení v systému prvorepublikových stran a už nikdy nemohli navrhnout sami předsedu vlády, Sociální demokracie patřila vedle národních socialistů k oporám demokracie v ČSR (Ku. 705).

SHRNUTÍ

Byla z principu státoprávně orientovaná a podporovala přitom čechoslovakismus. Co se jí ovšem nepodařilo, byla užší spolupráce s DSAP. Další chybou bylo, že nepodporovala neoaktivismus německé menšiny a souhlasila v květnu a červnu 1938 navzdory varování německých sociálních demokratů s komunálními volbami. V krizi roku 1920 se nezalekla největších obětí (Ku. 705f.).

SHRNUTÍ

Ze strachu o svou existenci se stát obával transparentnosti – viz cenzura a Pětka – a strany se odcizily voličům (B. 99f.). DSAP zůstala navzdory tlaku nacistického státu a Sudetoněmecké strany k demokratickému státu až do konce loyální a s jeho zánikem musela rovněž zmizet ze scény.